

La perspectiva del subjecte, de Descartes a Wittgenstein

MANUEL GARCÍA-CARPINTERO

Universitat de Barcelona

Departament de Lògica, Història i Filosofia de la Ciència
Montalegre, 6
08001 Barcelona
m.garciacarpintero@ub.edu

Resum: En els anys setanta del passat segle, i inspirats pel treball de Castañeda, Perry i Lewis van sostenir que els pensaments en primera persona (*«de se»*, aquells que expressaríem de manera natural mitjançant la primera persona) presenten característiques especials que reclamen un tractament distintiu, i van proposar explicacions rivals. La noció de pensament *de se* està relacionada amb una distinció traçada per Wittgenstein entre *usos de «jo» com a subjecte* i *usos de «jo» com a objecte*, i amb el fenomen relacionat introduït per Shoemaker, *la immunitat a l'error per identificació incorrecta*. En aquest treball presento aquesta discussió contemporània, i mostro com pot il·luminar debats filosòfics tradicionals, que involucren en particular a Descartes i a Hume, al voltant de la natura del jo: mentre que Descartes va sostenir sobre la base de consideracions epistèmiques que ha de ser immaterial, Hume va argüir sobre bases similars que és intrombable.

Paraules clau: jo, referència en primera persona, *de se*, immunitat a la identificació incorrecta, subjectivitat, introspecció.

The Perspective of the Subject, from Descartes to Wittgenstein

Abstract: In the late 1970's, inspired by work by Castañeda, Perry and Lewis argued that first-personal *«de se»* thoughts (those we would naturally express by using the first-person) have special features that call for a distinctive account, and suggested rival explanations. The notion of *«de se»* thoughts is related to a distinction that Wittgenstein made between *uses of «I» as object* and *uses of «I» as subject* and a related phenomenon that Shoemaker introduced, *immunity to error through misidentification*. In this paper, I introduce this contemporary discussion, and show how it can illuminate traditional philosophical debates involving in particular Descartes and Hume on the nature of the self: while Descartes argued on the basis of epistemic considerations that it must be immaterial, Hume argued on related bases that it is not to be found.

Key words: self, first-personal reference, *de se* attitudes, immunity to misidentification, subjectivity, introspection.

1/ Introducció

En aquest treball explicaré tres nocions que s'han presentat en diferents discussions contemporànies relacionades amb el subjecte: la noció de *l'ús de «jo» com a subjecte*, la noció d'*immunitat a l'error per identificació incorrecta* i la noció de *judicis de se*. Veurem quina relació hi ha entre aquestes tres nocions, i veurem com aquestes nocions ens ajuden a aclarir i contrastar dos punts de vista sobre la noció de subjecte: primer, el del filòsof francès René Descartes (1596-1650) i, segon, un altre que s'hi oposa i que van mantenir, entre altres, David Hume (1711-1776), Georg Lichtenberg (1742-1799), i el filòsof austríac Ludwig Wittgenstein (1889-1951).

En textos del «període intermedi», Wittgenstein fa afirmacions sobre el funcionament del terme «jo» que (a la seva críptica manera, que ha de ser objecte d'interpretació temptativa) semblen fetes per tal de revisar les tesis sobre el solipsisme que havia defensat (de manera igualment críptica) en el seu *Tractatus Logico-Philosophicus*. Aquestes afirmacions semblen properes als pronunciaments anticartesianes de Hume i Lichtenberg. Així, diu Hume, en un passatge molt freqüentment citat del *Treatise*¹:

«Per la meua part, quan accedeixo, de la forma més íntima, a allò que anomeno *jo mateix*, sempre trobo alguna percepció o una altra, de calor o fred, llum o ombra, amor o odi, dolor o plaer. Mai aconsegueixo agafar-me a *mi mateix* sense una percepció, i mai puc observar res més que la percepció» (Hume, 1978: book 1, part IV, sec. 6, 252).

I un aforisme de Lichtenberg, al qual també, sovint, es fa referència, diu així:

«S'hauria de dir *es pensa* de la mateixa manera que es diu *llampega*. Dir *cogito* és ja dir massa, quan es tradueix com jo penso. Suposar el Jo, postular-lo, és una necessitat pràctica» (Lichtenberg, 1991: K-76).

En els escrits de Wittgenstein esmentats al principi trobem aquestes observacions anàlogues:

«Dir “jo tinc dolor” no és un enunciat sobre una persona determinada en major mesura que ho és el queixar-se» (Wittgenstein, 1958: 67).

«Descripció: “això és el que jo veig ara.” Omet el “veig”, omet l’“ara” i omet el “jo”» (Wittgenstein, 1997: 247).

Wittgenstein traça una distinció entre el «jo com a objecte» i el «jo com a subjecte» que vol clarificar aquestes observacions i soscar les pretensions metafísiques del *cogito* cartesià:

1. Les traduccions són de l'autor.

«Veiem doncs, que, en els casos en què usem “jo” com a subjecte, no ho fem perquè reconeguem una persona particular per les seves característiques corporals; i això crea la il·lusió segons la qual nosaltres utilitzem aquesta paraula per referir-nos a alguna cosa incorporària que, malgrat això, té la seva seu en el nostre cos. De fet, *aquest* sembla ser l'ego real, aquell del qual es va dir “Cogito, ergo sum”» (Wittgenstein, 1958: 69).

La distinció correspon a la que en el *Tractatus* i en les *Notes per a les classes sobre «l'experiència privada»* i «*les dades dels sentits*» Wittgenstein traça entre l'ull «geomètric» i l'ull físic:

“Però jo ocupo una posició privilegiada. Sóc el centre del món.” Suposem que, en dir això, em veies a mi mateix en el mirall, assenyalant-me a mi mateix. ¿Seguiria sent correcte? Quan dic que jo jugo un paper únic, en realitat em refereixo a l'ull geomètric» (Wittgenstein, 1997: 246).

Respecte de mi mateix vist al mirall no té sentit dir que sóc el centre del món, car en aquesta perspectiva (*jo com a objecte*) sóc només un objecte més del món. Això es diu més aviat amb l'«ull geomètric» (el centre de coordenades que sembla suposat pel nostre sistema visual de representació espacial) en el punt de mira (*el jo com a subjecte*). Però en aquest ús, sosté Wittgenstein, «jo» no és realment una expressió referencial.

Shoemaker (1968) va dilucidar la distinció entre *jo-subjecte* i *jo-objecte* a través d'una noció inspirada per les indicacions de Wittgenstein: la d'*immunitat a l'error per identificació incorrecta*. Poc després, Perry (1979) i Lewis (1979) van introduir una noció de pensament *de se*² que es va vincular de seguida amb la immunitat a l'error per identificació incorrecta. Aquests debats il·luminen les qüestions filosòfiques de fons en la polèmica anticartesiana de Hume, Lichtenberg i Wittgenstein. Les pàgines que segueixen tenen per objectiu introduir-los.

2/ Judicis *de se* i immunitat a l'error per identificació incorrecta

Imaginem que, a través del que creiem que és una finestra, veig davant meu, a curta distància, una persona amb pasta de dents a la cara. Aquest és un cas d'una actitud proposicional (és a dir, un estat mental, com ara una creença o un desig, que típicament descrivim mitjançant una clàusula nominal que enuncia el seu contingut, *i.e.* una proposició: la creença *que la terra s'està escalfant*, el desig *que contribueixi a aturar l'escalfament global*,...) que en la bibliografia contemporània es considera paradigmàticament *singular*: el seu contingut concerneix a la persona específica que veiem. Suposem, ara, que el que en realitat estic veient és a mi mateix: la presumpta finestra és en realitat un mirall, suficientment poc nítid com per explicar la confusió. Con-

2. El terme és de Lewis; tant Perry com Lewis reconeixen la influència de Castañeda (1966).

siderem el moment d'epifania en el qual m'adono de la situació: ara, però no abans, estic disposat a jutjar el que podria expressar dient «Jo tinc pasta de dents a la cara». El contingut és sobre el mateix individu que el judici que havia fet en la situació anterior («Ell té pasta de dents a la cara», dit sobre la base de la interpretació errònia prèvia de l'experiència perceptiva), però el judici és diferent, ja que, ara, em predisposa a dur a terme accions diferents de l'anterior: tractar de netejar-me la cara, per exemple, si em molesta tenir-hi pasta de dents.

D'altra banda, cap judici que puguem fer sobre nosaltres mateixos, referint-nos a nosaltres amb el nostre nom propi, o amb una descripció tan precisa com puguem construir, té l'efecte del judici expressable amb el pronom «jo». Imaginem, ara, que estic llegint el que, de fet, és una biografia detallada sobre mi mateix, on es fa referència a mi amb el meu nom propi, es diu qui van ser els meus pares, on vaig néixer, etc. Imaginem també que, de sobte, trobo l'afirmació: «I aquesta persona té a tal hora de tal dia (coincidint miraculosament amb el moment de la lectura) pasta de dents a la cara». Si estic patint una amnèsia temporal, i no recordo ni el meu nom ni les meves dades biogràfiques, acceptar aquesta afirmació tampoc tindrà l'efecte pràctic d'acceptar «Jo tinc pasta de dents a la cara» (l'exemple és una variació d'un altre de Castañeda). Com indica John Perry (1979), «jo» sembla ser un índex essencial: ens permet expressar judicis irreductibles en el seu potencial per explicar la nostra conducta a altres judicis sobre nosaltres mateixos.

Aquest fenomen està relacionat amb la distinció entre «jo com a subjecte» i «jo com a objecte» que trobem formulada a Wittgenstein (1958) i que Shoemaker (1968) explica a través de la noció d'*immunitat a l'error per identificació incorrecta*. Tornem a la situació en què jutjo «Jo tinc pasta de dents a la cara» sobre la base d'allò que prenc com la percepció visual de la meva imatge reflectida en un mirall. O, també, la situació en què jutjo «Jo tinc pasta de dents a la cara» a partir de la informació que em proporciona la biografia, ara en una situació on sé que és sobre mi. Puc concebre, però, que en el primer cas (com de fet passava en la primera versió de la història), estic en una situació com la que representen Harpo i Groucho Marx a *Duck Soup*: el que veig en realitat no és un mirall, sinó un marc, i no és per tant la meva imatge la que percebo. En el segon cas, puc concebre el que de fet creia en la versió anterior de la història, és a dir, que la biografia no és en realitat sobre mi. Concebo així, en ambdós casos, la possibilitat que, encara que algú té pasta de dents a la cara, no sóc jo qui la té; concebo la possibilitat d'haver comès un error, no en l'adscripció de la propietat de tenir pasta de dents a la cara a l'objecte real del nostre coneixement, sinó en la seva identificació quan em refereixo a ell amb l'expressió «jo».

En abstracte, un judici de la forma n és F , quan es fa sobre la base de les raons R , és susceptible d'error per identificació errònia quan és epistemològicament compatible amb aquestes raons R que, encara que algú és, de fet,

F , no és en realitat n qui és F : algú té pasta de dents a la cara, però no sóc en realitat jo. En l'estructura epistemològica de la justificació d'un judici d'aquest tipus sembla haver-hi dos elements discernibles: (i) el judici que x és F (la persona de la qual veig la seva imatge facial té pasta de dents) i (ii) el judici que n és x (jo sóc la persona de la qual veig la seva imatge facial). És així que el segon pot fallar, sense que ho faci el primer.

Imaginem ara que, en lloc de jutjar «Jo tinc pasta de dents a la cara» a partir de les dades fins aquí suposades, ho faig perquè percebo sobre la pell de la meua cara sensacions tàctils (fred, coïssor, tibantor) característiques de la pasta de dents. Sembla que, en aquest cas, no hi cap la possibilitat d'error per identificació errònia. Per descomptat, la meua experiència tàctil pot ser il·lusòria, o puc definir-la incorrectament; puc no tenir pasta de dents a la cara. Però no sembla possible que hi hagi algú, origen de les meves dades tàctils, amb pasta de dents a la cara, que no sigui en realitat jo mateix (Evans, 1982: 220-4). El judici basat en aquestes raons, seria llavors *immune a l'error per identificació errònia*. La justificació del judici no tindria, en aquest cas, l'estructura dual que hem descrit abans; no tindria la dependència d'una premissa d'identificació.

3/ Jo com a subjecte

Els judicis sobre nosaltres mateixos que són vulnerables a l'error que acabem de descriure són aquells que Wittgenstein semblava tenir en ment quan parlava d'usos de «jo» com a objecte, i els que no ho són corresponen a usos d'aquest pronom com a subjecte. La diferència sembla tenir a veure amb el tipus de dades o raons que sustenten uns i altres. En el primer cas, es tracta de raons «externes», accessibles a altres, mentre que en el segon, es tracta de raons característicament «introspectives»; maneres d'accedir a fets sobre un mateix que conformen l'accés privilegiat d'un subjecte a si mateix.

En rigor, l'exemple que hem ofert d'un judici immune a l'error per identificació errònia no acaba de correspondre apropiadament a aquesta categoria: les raons en què es recolza el judici no constitueixen pròpiament un cas d'introspecció (el coneixement dels nostres estats conscients essencials a aquest caràcter), sinó que són una forma de percepció sensorial (dirigida, com la propiocepció o la quinesèsia, al propi cos, però percepció sensorial al capdavant). Per això mateix l'exemple només és relativament apropiat. A la pel·lícula *Avatar*, els personatges poden (mentre estan sotmesos a una mena de coma induït) controlar el cos del seu avatar «des de dins» d'un altre cos. Suposem que contemplo la possibilitat que les meves experiències tàctils no vinguin en realitat del meu propi cos (les sensacions del qual el meu cervell ignora), sinó del meu avatar. En aquest cas, podria succeir que algú (el meu avatar, origen de les meves sensacions) tingués pasta de dents a la cara, però que aquest algú no fos jo. Això mostra que —encara que només sigui

quan és raonable considerar una situació tan poc usual, i no en condicions normals— l'estructura de la meua justificació pot tenir també, en aquest cas, un component identificador, que en la situació indicada fallaria: (i) el cos origen de les meves sensacions tàctils té pasta de dents a la cara, (ii) el meu cos és el cos origen de les meves sensacions tàctils. El mateix s'aplica a casos com «Tinc les cames creuades», quan els jutgem a partir de les dades de la propi-occepció. Però encara que concedim la possibilitat d'aquesta situació, si ens centrem, ara, en el judici «Jo tinc experiències tàctils com de pasta de dents a la cara», tenim un cas d'immunitat a l'error per identificació errònia per al qual sembla impossible trobar una objecció del tipus anterior. En aquest cas les nostres raons sí que són pròpiament introspectives. Els exemples de Wittgenstein són d'aquest tipus: «Tinc gana», «Tinc mal de queixal», «Vull aixecar el meu braç» o «Jutjo que existeixo».

Imaginem que tinc mal de queixal. Potser estic en una situació semblant a la d'Avatar: els meus nocioreceptors (receptors del dolor) reben transitòriament informació dels maxil·lars d'un cos diferent del meu. En aquest cas, encara que la meua experiència de dolor justifiqui la meua creença que les dents d'algú produeixen dolor, no justifica la meua creença que és el meu cos qui ho produeix. Però cal dir el mateix de l'experiència dolorosa mateixa? Es pot pensar que a través de la introspecció rebo informació de les experiències doloroses d'una altra persona? Intuïtivament, sembla absurd: les experiències doloroses a què tinc accés conscient són justament les meves. Diverses concepcions filosòfiques de les experiències sensibles validen aquesta intuïció: el que fa que una experiència sensible sigui conscient és que un determinat subjecte, el subjecte de l'experiència en qüestió, hi té accés de forma introspectiva. (Convé recordar aquí, però, que en filosofia gairebé tot es qüestiona, i diversos autors sostenen que ni tan sols judicis com «tinc mal de queixal» són absolutament invulnerables a l'error per identificació incorrecta).

Wittgenstein caracteritza el contrast entre els dos usos de «jo» de la següent manera. Respecte a l'ús com a objecte diu:

«els supòsits de la primera categoria impliquen el reconeixement d'una persona concreta, i en aquests casos hi ha la possibilitat d'un error, o com s'hauria d'expressar millor: s'ha tingut en compte la possibilitat d'un error» (Wittgenstein, 1958: 67).

Respecte a l'ús com a subjecte diu:

«Per contra, no hi ha cap problema de reconeixement d'una persona quan jo dic que tinc mal de queixal. No tindria sentit preguntar: "n'està segur que és vostè qui té dolors?"» (Wittgenstein, 1958: 67).

La noció de Shoemaker sembla, per tant, oferir una bona interpretació d'aquestes idees. També les clarifica, almenys en dos aspectes: mostra la seva dependència del tipus de raons en què es recolzen els judicis, en primer lloc;

i, en segon lloc, posa de relleu la diferència entre la immunitat només relativa a condicions normals (és a dir, al fet que normalment no estem en situacions *Avatar*) de casos com «tinc les cames creuades», i la immunitat absoluta de judicis introspectius com «tinc mal de queixal».

4/ La naturalesa dels pensaments *de se*

Segons hem vist a la segona secció, els pensaments *de se* són els que expressaríem usant el pronom «jo» o les seves variants («el meu», etc.) i que, a més, estan intuïtivament vinculats amb l'explicació de les nostres accions.

Quina relació hi ha entre pensaments *de se* i l'ús de «jo» com a subjecte? Tots els nostres exemples de judicis expressats amb «jo», inclosos els que no són immunes a l'error per identificació, són *de se*. Ho és «Jo tinc pasta de dents a la cara», quan faig aquest judici sobre la base d'allò que prenc com la percepció visual de la meva imatge reflectida en un mirall, o quan el faig a partir de la informació que em proporciona la biografia, ara en una situació on sé que és sobre mi. No obstant això, l'estructura de la seva justificació, que explica la seva susceptibilitat a aquest tipus d'error, mostra que (a través de les identificacions) els judicis *de se* vulnerables a l'error per identificació incorrecta depenen d'altres judicis *de se* immunes. En aquests exemples, si jutjo «Jo tinc pasta de dents a la cara» és perquè jutjo «Jo sóc la persona de la qual veig la seva imatge facial», o «Jo sóc el subjecte de què tracta aquesta biografia»; i aquests judicis d'identitat, o altres dels que aquests depenen en últim extrem, són immunes a l'error per identificació incorrecta; són casos d'ús de «jo» com a subjecte. Així, la possibilitat de fer judicis *de se* sembla dependre de la possibilitat de fer judicis en els quals «jo» s'usi com a subjecte, és a dir, al capdavant, judicis la justificació epistèmica dels quals sigui la que ens proporciona l'accés introspectiu als nostres estats mentals.

Com hem d'entendre, semànticament, els continguts *de se*, les condicions per a la veritat dels judicis que expressen? En la semàntica contemporània se suposa (des del *Tractatus*, i l'elaboració que Carnap va fer de les idees que hi apareixien) que el contingut d'una oració declarativa determina (o s'identifica amb) un conjunt de mons possibles: aquells en què l'asseveració efectuada amb l'oració és vertadera. L'asseveració és un acte que en casos centrals persegueix la transmissió d'informació. El contingut d'una asseveració ha de representar, així, el món d'una certa manera específica, entre els diversos cursos possibles que el món podria seguir.

Considerem la qüestió de què va passar a l'Everest el juny del 1924. Podem imaginar diferents cursos possibles d'esdeveniments; Mallory i Irvine podrien haver arribat al cim abans de morir, o no haver-ho fet; podrien haver arribat en un cert ordre o en un altre ordre, amb una certa distància temporal, etc. El contingut de «Mallory va arribar al cim de l'Everest» —el de l'asseveració que efectuem amb aquesta oració en català— discrimina així

entre totes aquestes situacions possibles, i representa el món com essent d'alguna d'aquestes maneres possibles. Entendre l'oració no requereix saber com és el món; l'oració diria el mateix si s'asseverés en un món en què Mallory va arribar al cim de l'Everest, o en un en el qual no ho va fer. Asseverar l'oració és identificar el món real com un d'aquells representats pel contingut de l'oració.

Kaplan (1989) proposa generalitzar aquesta proposta als aspectes temporals. De la mateixa manera que entendre «Mallory va arribar al cim de l'Everest» no requereix saber com és el món pel que fa a l'ascensió de Mallory, entendre «Plou a Barcelona» no requereix saber com és l'estat del temps a Barcelona en un moment donat. De la mateixa manera que «Mallory va arribar al cim de l'Everest» diria el mateix tant si s'asseverés en un món en què Mallory va arribar al cim de l'Everest com en un en què no, «Plou a Barcelona» diria el mateix tant si s'asseverés en un moment en què plou a Barcelona com en un en què no ho fa. El contingut d'una oració —el de l'asseveració que efectuem amb ella— discrimina, així, no només entre mons possibles, sinó també entre moments de temps en cada món possible, i representa el món i el moment de temps en els quals s'assevera com essent d'alguna d'aquestes maneres.

Això permet explicar de forma elegant la contribució del contingut de les oracions al d'oracions més complexes en què poden aparèixer com, per exemple, «És possible que Mallory arribés al cim de l'Everest». Aquesta oració seria vertadera, a condició que hi hagués alguna circumstància en què «Mallory va arribar al cim de l'Everest» ho fos. Kaplan suposa que els temps verbals són operadors anàlegs a operadors modals com «és possible que» o «és necessari que»; és a dir, que (al nivell del que sovint s'anomena «forma lògica» o «estructura profunda») «Demà plourà a Barcelona» és el resultat de combinar un operador com «en el futur serà el cas que» amb l'oració declarativa «Plou a Barcelona», oració que, per si sola, serviria per dur a terme una asseveració. Així, podem explicar el funcionament de l'operador «en el futur serà el cas que» de la següent manera: «en el futur serà el cas que» + O (on O és una oració que podem fer servir per a asseverar quelcom) és vertader respecte d'una circumstància (és a dir, un món possible) m_1 i un moment de temps t_1 (en el món m_1) a condició que O sigui vertadera en el mateix món m_1 i un moment de temps t_2 posterior a t_1 (on tan t_1 com t_2 són moments de temps en el món m_1).

En resum, en aquesta breu presentació hem explicat l'afirmació que els continguts de les oracions especifiquen conjunts de circumstàncies (moments de temps en mons possibles); i ho hem fet mitjançant dues observacions. La primera la proporcionava el caràcter representatiu consegüent a la naturalesa de l'asseveració, que suposem que persegueix la transmissió d'informació; la segona, l'explicació sistemàtica de la contribució del contingut de les oracions amb les quals portem a terme asseveracions al contingut

d'altres oracions més complexes on poden aparèixer, regides per operadors modals com «és possible que» o «és necessari que» o temporals com «en el futur/present/passat serà el cas que».

Lewis (1979) va proposar articular teòricament els continguts *de se* mitjançant el procediment que acabem d'explicar per al cas del temps verbal; podem suposar que aquests continguts especifiquen valors de veritat en funció de paràmetres addicionals al món possible i el moment de temps: en particular, un d'aquests paràmetres és el subjecte. Pel que fa als continguts *de se*, doncs, tots els subjectes que accepten «Tinc gana» (sigui quin sigui el subjecte i el moment de temps) accepten el mateix contingut. Els continguts tradicionals, que especifiquen conjunts de mons possibles a valors de veritat, són, per això mateix (com ho descriu Kaplan), modalment neutres: no és essencial a ells en quin món possible s'asseveren, o respecte de quin món possible es consideri la seva veritat; per això, al caracteritzar-los, es fa abstracció d'aquest factor. En la proposta de Lewis, els continguts *de se* són, de la mateixa manera, neutres respecte del subjecte que els considera i del moment de temps en què ho fa; aquests factors no són definitoris de la seva identitat: diferents subjectes, en diferents moments de temps, consideren els mateixos continguts.

En tots aquests casos, quan pretenem caracteritzar els continguts, l'objectiu de la relativització dels valors de veritat a diversos paràmetres és captar allò que és essencial als continguts en qüestió i, així, descartar els aspectes accidentals: en el cas de la relativització a mons possibles, descartar els fets específics que constitueixen la realitat i, en els altres casos, descartar els moments del temps o els agents concrets que constitueixen els contextos d'asseveració. Ara bé, tots aquests aspectes dels quals se'n fa abstracció quan caracteritzem els continguts són, malgrat tot, essencials per tal de determinar si les asseveracions que es fan sobre ells són susceptibles o no de proporcionar informació. Jo hauria jutjat correctament si hagués rebutjat «La neu és blanca» en un món on la neu és verda, tot i que aquest judici és, malgrat tot, de fet vertader; dos subjectes jutgen el mateix, en el sentit rellevant per tal d'explicar l'acció, quan accepten «Jo tinc pasta de dents a la cara»; però que jutgin correctament o no depèn del subjecte que així ho jutgi.

5/ Objeccions a l'anàlisi de Wittgenstein i Lewis

Aquesta proposta (que molts altres filòsofs contemporanis com Recanati (2007) accepten) està en la línia de la que sembla defensar Wittgenstein en el text citat abans de Wittgenstein (1958), i contribueix, així, a aclarir-la. Les peculiaritats de l'ús de «jo» com a subjecte, suggereix Wittgenstein, han portat a filòsofs com Descartes a suposar que té una referència peculiar, un objecte accessible únicament a si mateix mitjançant algun tipus d'accés privilegiat. En realitat, però, l'explicació d'aquestes peculiaritats s'ha de buscar

més aviat en el fet que, segons ell, en aquest ús, el terme «jo» no refereix: no fa cap contribució al contingut jutjat, és (com el món en què es jutja un contingut entès com una proposició tradicional, absolutament vertadera o falsa) només part dels paràmetres necessaris per a avaluar el seu valor de veritat. No hi ha cap misteri ontològic involucrat.

Es tracta d'una proposta atractiva, però que no està justificada per les dades, tal com han argumentat Perry (2001) i Stalnaker (1981), que defensen una concepció alternativa a la de Lewis respecte dels pensaments *de se*. Podem donar dos tipus de consideracions en contra de la postura de Wittgenstein.

La primera consideració és que hi ha bones raons en contra de la teoria no-referencial de «jo». Esmentarem aquí dues d'aquestes raons. En primer lloc, podem observar que «En Joan es renta» implica «Hi ha algú a qui en Joan renta», mentre que «En Joan se'n va» (un exemple genuí d'ús purament sintàctic, no referencial de «es») no implica «Hi ha algú a qui Joan va». El «jo» implícit a «Tinc mal de queixal», igual que el primer ús de «es», implica la corresponent generalització existencial: «Hi ha algú que té mal de queixal». De manera general, la manera en què el terme «jo» (i els pronoms possessius o reflexius relacionats amb ell) es comporta en les inferències que jutgem vàlides suggereix que l'entendem com una expressió genuïnament referencial, que aporta un referent als continguts de les oracions on què apareix —en contrast amb termes com el «se» de «se'n va», que sí que es comporten com Wittgenstein sosté. Una segona raó en contra de la teoria no-referencial del jo és que, com Shoemaker ja va assenyalar, no només «jo» permet expressar pensaments immunes a l'error per identificació incorrecta, també ho fan altres expressions que s'anomenen «indèxiques», com són, per exemple, «aquí», «ara», o fins i tot demostratius com «aquesta pedra». Si jutjo que aquesta pedra s'apropa ràpidament, és possible que estigui patint algun tipus d'il·lusió i que no hi hagi cap pedra apropant-se; però, almenys en condicions normals, sembla inconcebible que, si de fet hi ha alguna cosa apropant-se ràpidament, no sigui en realitat la pedra a la qual em referia. El lector pot construir exemples anàlegs amb «ara» i «aquí». Ara bé, sembla molt poc creïble que aquestes expressions no siguin referencials, que no aportin objectes als continguts que contribueixen a expressar.

La segona objecció en contra de la postura de Wittgenstein és que les dades considerades en la segona secció sobre el caràcter essencial de «jo» i altres pronoms relacionats per caracteritzar els pensaments només mostren un fenomen fregeà, anàleg al que il·lustra el conegut exemple de Frege: encara que «Hèspèr» (l'estel del vespre) i «Fòsfor» (l'estel del matí) refereixen tots dos a Venus, oracions com «Hèspèr és visible al capvespre» i «Fòsfor és visible al capvespre» no tenen el mateix valor cognoscitiu, la mateixa capacitat d'aportar informació; el referent, doncs, no pot esgotar el seu significat. Segons Frege, termes diferents poden portar associades perspectives o modes de presentació dels mateixos objectes, també diferents; una caracterització

apropiada dels continguts requereix prendre en consideració no només els referents que aporten els termes, sinó aquests modes de presentació que hi estan associats.

Des d'aquest punt de vista, «jo» en el seu ús «com a subjecte» fa una contribució referencial al contingut, igual com ho fa en el seu ús «com a objecte»; la qüestió és articular en què consisteix la peculiar perspectiva associada a aquest ús, el mode de presentació que explica les dades que hem presentat abans. Utilitzant diferents models, tant Perry com Stalnaker suggereixen que el concepte en qüestió es podria recolzar, per dir-ho així, de manera «reflexiva» en els mateixos pensaments dels quals forma part. Considerem una proposta anàloga per al cas lingüístic, que sembla una bona teoria sobre com funcionen els índexics i que combina la teoria de Hans Reichenbach (1947) amb la de Kaplan (1989). D'acord amb aquesta proposta, els índexics són, en general, el que podem anomenar «expressions cas-reflexives» («token-reflexive»). Associada convencionalment amb cada tipus d'expressió cas-reflexiva hi ha una regla; aquesta regla proporciona, per a cada cas donat, una descripció que identifica el referent del cas en qüestió i ho fa en virtut d'una relació que aquest referent manté amb el mateix cas. És en aquest sentit que les regles són cas-reflexives: només els casos (no els *tipus* abstractes dels que els casos són exemplars o instàncies) tenen referent i, a més, els casos mateixos estan involucrats en la determinació del seu propi referent. En el cas de «jo», la regla estableix que, per a cada cas, el referent és la persona que l'ha proferit. De manera anàloga, les propostes de Perry i Stalnaker defensen que, donat un pensament en el qual un subjecte es representa a si mateix mitjançant un anàleg conceptual de «jo», el referent es determina com el subjecte que fa ús d'aquesta mateixa representació mental en aquest pensament específic.

Higginbotham (2003) ofereix una explicació de la immunitat a l'error per identificació errònia a partir de la concepció referencial, cas-reflexiva de «jo». Encara que en aquesta concepció l'expressió sí que fa una contribució genuïna al contingut, aquesta contribució es determina justament a partir d'allò que s'atribueix al seu referent en el pensament en qüestió. Si jutjo que tinc mal de queixal, l'individu a qui s'atribueix el dolor s'identifica justament com el pacient d'aquesta condició. Potser el mal de queixal no existeixi en realitat; potser només tinc una impressió induïda per l'autosuggestió (estic al dentista i em domina l'aprensíó, malgrat que el dentista en realitat encara no ha tocat les meves dents). El que no pot passar, com sabem, és que existeixi el dolor, però no sigui jo qui el pateixi. L'explicació que proporciona Higginbotham, mitjançant la concepció referencial, és que el referent de «jo» implícit en aquest judici es determina justament com el pacient de tal estat. Recanati (2007) ha qüestionat la correcció d'aquesta explicació; García-Carpintero (en premsa) concedeix que la concepció cas-reflexiva del concepte d'un mateix ha de ser refinada (en la línia, d'altra banda, de les observacions que Perry ha fet al llarg de la seva obra, des dels seus primers articles) però

sosté que, un cop refinada, la concepció referencial constitueix una teoria millor del concepte d'*un mateix* i de les formes lingüístiques que l'expressen.

Una explicació anàloga a l'esbossada per la immunitat a l'error per identificació errònia justifica igualment la validesa del cogito cartesià. Sembla clar, doncs, que la concepció referencial cas-reflexiva no permet soscar les tesis epistemològiques i ontològiques cartesianes, com ho permeten les propostes no-referencials. Una altra qüestió és si la recolzen; però, si més no, cal dir que ofereixen una bona conjectura sobre l'origen de l'atracció que exerceixen sobre nosaltres. Si ens resulta tan natural suposar que el nostre jo essencial pot sobreviure a la destrucció del cos que habita, i pot haver existit abans de la seva gestació, això es deu al fet que el nostre suport fonamental per referir-nos a nosaltres mateixos en els nostres pensaments ens l'ofereix la nostra consciència introspectiva d'aquests mateixos pensaments³.

Qüestions per a reflexionar

1. Per què sembla «jo» un terme essencial?

2. Explica per què judicis com «veig un arbre davant meu» o «tinc les cames creuades», quan s'efectuen a partir de, respectivament, les pròpies experiències visuals o proprioceptives, semblen intuïtivament immunes a l'error per identificació incorrecta; i per què la possibilitat de situacions *Avatar* mostren que només ho són en circumstàncies normals, en les quals aquestes situacions poden ser descartades.

3. Ofereix exemples d'immunitat a l'error per identificació incorrecta amb «ara» i «aquí» relatius als referents d'aquests termes.

4. Desenvolupa i examina críticament l'explicació de l'atracció intuïtiva de la idea que el jo «genuí» és independent del cos suggerida per l'anàlisi cas-reflexiu del jo subjecte esbossada en l'últim paràgraf.

Referències

CASTAÑEDA, Hector (1966) «He»: A Study in the Logic of Self-Consciousness», *Ratio* 8, 130-157.

EVANS, Gareth (1982) *The Varieties of Reference*. Oxford: Clarendon Press.

GARCÍA-CARPINTERO, Manuel (en premsa): *De Se Thoughts*. Oxford: Oxford Handbooks Online.

HIGGINBOTHAM, James (2003) «Remembering, Imagining, and the First Person», a A. Barber (ed.), *Epistemology of Language*. Oxford: Oxford University Press, 496-533.

HUME, David (1978) *A Treatise of Human Nature*, 2ª edició, editat per L.

3. Els meus agraïments als compiladors d'aquest volum per la seva acurada revisió del text i els seus molts i molt adequats suggeriments per millorar-lo.

- A. Selby-Bigge, Oxford: Clarendon Press.
- LICHTENBERG, Georg (1991) *Aphoristisches*. Braunschweig: Friedr. Vieweg and Sohn.
- KAPLAN, David (1989) «Demonstratives», a J. Almog, J. Perry and H. Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press.
- LEWIS, David (1979) «Attitudes De Dicto and De Se», *Philosophical Review*, 88, 513-43.
- PERRY, John (1979) «The Problem of the Essential Indexical», *Noûs* 13, 3-21.
- PERRY, John (2001) *Reference and Reflexivity*. Stanford: CSLI Publications.
- PRYOR, James (1999) «Immunity to Error Through Misidentification», *Philosophical Topics*, 26, 271-304.
- RECANATI, François (2007) *Perspectival Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- REICHENBACH, Hans (1947) *Elements of Symbolic Logic*. Nova York: Free Press.
- SHOEMAKER, Sidney (1968) «Self-Knowledge and Self-Awareness», *Journal of Philosophy*, 65, 555-567.
- STALNAKER, Robert (1981) «Indexical Belief», *Synthese*, 49, 129-151.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1958) *The Blue and Brown Books*. Oxford: Basil Blackwell.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1997) *Ocasiones Filosóficas*, traducció d'Àngel García, Madrid: Cátedra.